

ПОТІК І ПОГРАБУВАННЯ ЯК ВИЩА МІРА ПОКАРАННЯ ЗА РУСЬКОЮ ПРАВДОЮ

Толкач А.М.,

викладач кафедри історії та теорії держави і права, конституційного та адміністративного права
Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці

У період розбудови незалежної Української держави актуалізувалося питання вивчення історії права українського народу, як наслідок – увага дослідників привертається до проблем правового розвитку України в історичному контексті.

Метою написання статті є дослідження поняття термінів та змісту “потіку і пограбування” як найсуворішого покарання у системі покарань за Руською Правдою. На наш погляд, потребує вивчення системи покарань, що існувала у вітчизняному праві у XI-XII ст. Особливо слід звернутись до тих видів покарань, які з часом під впливом різних причини трансформувались, набули певної модифікації.

“Потік і пограбування”, як один з видів покарання у кримінальному праві Київської Русі, нормативно було закріплено у Руській Правді. Це була вища міра покарання і призначалася за три види злочинів: убивство в розбої (ст. 7 Пр. Пр.), конокрадство (ст. 35 Пр. Пр.), підпалювання будинку і гумна (ст. 83 Пр. Пр.). Це покарання виражалося у тому, що злочинець, у якого конфісковували все майно (“пограбуване”), виганявся разом із жінкою і дітьми із общини (“потік”), що в тих умовах прирікало вигнаних на загибель, а можливо, і на перетворення його із жінкою і дітьми на рабів. Певна річ, що названі статті, які передбачали “потік і розграбування”, були націлені проти боротьби народних мас, що на початок XII ст. дуже посилилася [1, 22].

Згідно з “Руською Правдою” під розбоєм розуміли діяння “без всякої сварки” (тобто без особистої образи). Для середньовічного суспільства це справді були найбільш небезпечні діяння, які об’єктивно були направлені проти багатьох людей, а значить, і проти суспільного інтересу. Такі особливо небезпечні злочинці видавалися князеві, майно їх конфісковувалося, а самих їх чекало рабство, якщо не вистачало майна на покриття (за Я.Падохом) або вигнання (за С.Юшковим) [2, 51].

Слід зазначити, що науковці розходяться у поглядах стосовно проблеми визначення змісту “потіку і пограбування”. Найбільше суперечок в історіографії викликало питання правильного трактування змісту терміна “потік”. Існує три групи поглядів вчених на це питання. Представники першої вважають, що “потік” за своєю суттю є покарання невизначеним [3, 57-58; 4, 167]. Другу групу становлять ті вчені, які вважають, що під “потіком” необхідно розуміти позбавлення винного особистих прав, призначення йому покарання разом із сім’єю [5, 163; 6, 328]. Третя група вчених вказують на те, що “потік” є покарання доволі визначене, але під ним слід розуміти різні види покарань – ув’язнення, перетворення на раба, заслання, вигнання [7, 195; 6, 394-395, 9, 142].

На нашу думку, більш прийнятими є погляди третьої групи дослідників, які вважають, що під “потіком” необхідно розуміти віддалення злочинця у безпечне для суспільства місце. Свої погляди вони підтверджують термінами, які містяться у літописах: “заточити”, “поточити”, “расточити”. Вчені

тлумачать їх по-різному: вигнання, заслання, заточення. Але такий вид покарання, як вигнання, є найбільш прийнятним за такими основними міркуваннями. По-перше, для реалізації таких видів покарань, як заслання та заточення, держава повинна робити значні відрахування на організацію в'язниць або відповідних поселень. По-друге, окрім цих великих витрат необхідно було залучити певну кількість людей, які б мали на професійному рівні доглядати за засланими або ув'язненими. По-третє, для заслання потрібні значні безлюдні території, на яких можливо було тримати винних з безпекою для суспільства. За доби єдиної Київської Русі такі землі, напевне, існували, але у період роздробленості таке завдання виконати було практично неможливо.

Цікаву ідею висунув історик С.Борисенко. Він зазначає, що злочинця виганяли поза межі всієї землі. І це мало своє підґрунтя, тому що у родовому суспільстві, коли основною зв'язуючою ланкою між людьми була родова громада, найтяжчі злочини карались вигнанням з неї. Отже, слід погодитися з думкою С.Борисенка, який вважає, що вигнання, але у модифікованому вигляді, застосовувалось у XI-XII ст., тобто злочинця разом із сім'єю виганяли не тільки з громади, а й за межі держави [10, 23-24]. Було недостатньо вигнати злочинця з громади – це принесло б мало користі інтересам усього суспільства, оскільки злочинець був небезпечним не тільки для громади, а й для всього суспільства, тому винного виганяли за межі держави.

Стосовно терміна “пограбування” слід прислухатися до думки тих вчених, які розглядають його як конфіскацію майна винної особи [3, 58; 4, 167; 7, 195; 8, 394-395; 9, 142]. Спочатку з цього майна відшкодовувалися збитки потерпілій стороні, після цього майно, що залишилось, надходило до державної скарбниці.

Отже, “потік” і “пограбування” призначалися за скоєння злочинів, що мали підвищений ступінь суспільної небезпеки. Особлива небезпека цих злочинів зумовлювалась навмисністю, одночасним посяганням як на особу, так і на її майно, шкідливими наслідками для всієї держави, заподіянням великих матеріальних збитків. У період, коли українські землі перебували під владою Литовсько-Руської держави та Речі Посполитої, відбулась трансформація поняття “потік” і “пограбування”, складові частини цього покарання відокремилися.

На підставі аналізу норм “Руської Правди” можна дійти таких висновків.

1. “Потік і пограбування” був одним з видів покарання у кримінальному праві Київської Русі, що знайшло своє відображення у Руській Правді. Суть цього покарання полягала у вигнанні злочинця за межі держави (“потік”), з одночасною конфіскацією його майна (“пограбування”).

2. Немає однієї точки зору стосовно проблеми визначення змісту “потік і пограбування”. Найбільше суперечок в історіографії викликало питання правильного трактування змісту терміна “потік”.

3. У період перебування українських земель у складі Литовсько-Руської держави та Речі Посполитої “потік і пограбування” трансформувався. Система права доби Київської Русі заклала основи національної державності. Її уособлення “Руська Правда” в майбутньому склала підґрунтя для Литовського статуту й подальшого розвитку права Гетьманщини.

Список використаних джерел:

1. Богдановській А. М. Развитие понятий о преступлении и наказании в русском праве до Петра Великого / А. М. Богдановській. – М. : Типография Каткова, 1857. – 145 с.
2. Борисенко С. Карний зміст “потока” Руської Правди / С.Борисенко // Праці Комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права УАН. – 1925. – Вип. 1. – С.6-31.
3. Владимирський-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирський-Буданов. – 8-е изд. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1995. – 640 с.
4. Зимин А. А. Памятники русского права : в 2 вып. / сост. А. А. Зимин. – М. : Государственное изд-во юридической литературы, 1952. – Вып.1: Памятники права Киевского государства X-XII в. – 288 с.
5. Історія українського права / за редакцією О. О. Шевченка. – К. : Олан, 2001. – 214 с.
6. Исаев М. М. Уголовное право Киевской Руси / М. М. Исаев // Ученые труды ВИЮНа. – 1946. – Вып. 8. – С.153-176.
7. Ланге Н. И. Исследование об уголовном праве Русской Правды : монография / Н. И. Ланге // Архив исторических и практических сведений, относящихся до России. . – СПб. : Типография Императорской Академии Наук, 1859-1860. – С.1-226.
8. Самоквасов Д. Я. Лекции по истории русского права : в 2 вып. Вып.2: Происхождение и содержание общин законом Русской земли эпохи удельных государств / Д. Я. Самоквасов. – М.: Типография Э.Лисснера и Ю.Романа, 1896. – 199 с.
9. Сергеевич В. И. Лекции и исследования по древней истории русского права / В. И. Сергеевич. – 3-е изд. – СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1903. – 664 с.